

ההינדיק ובן המלך (2) – בעקבות פרויד ואריקסון

עשרת הדברות המופיעות בספר שמות ובספר דברים, מהוות ביטוי ראשוני לדרישות המוסר. יצירות רבות ושונות הוקדשו להם, ועדיין השאלות העולות בעקבותיהם לא זכו לתשובות המניחות את הדעת. אחת מהן, לכאורה משנית אך פנימית יותר היא מה מעמד הפסיכולוגי של עשרת הדברות, והמוסר שהם מייצגים? האם מאחוריהם כפייה, נוסח 'כפה עליהם הר כגיגית', או האם מסוגלים אנו לענות 'נעשה ונשמע' מתוך ספונטניות, אותנטיות ונטייה טבעית? כדי להתייחס לשאלה זאת אבקש מכם להרחיק נדוד אל אחד מסיפוריו הקצרים של רבי נחמן מברסלב:

"פעם אחת, בן-מלך נפל לשיגעון [וחשב] שהוא עוף הנקרא הינדיק [תרנגול- הודו], וצריך לישב ערום תחת השולחן ולגרור חתיכות לחם ועצמות כמו הינדיק. וכל הרופאים נואשו מלעזור לו ולרפאו מזה, והמלך היה בצער גדול, עד שבא חכם אחד ואמר: אני מקבל על עצמי לרפאו. והפשיט גם כן את עצמו ערום. וישב תחת השולחן עם בן המלך הנ"ל, וגם כן גרר פרורים ועצמות. ושאלו בן- המלך: מי אתה ומה אתה עושה פה? והשיב לו מה אתה עושה פה? אמר לו: אני הינדיק. אמר לו [החכם]: גם אני הינדיק. וישבו שניהם יחד כך איזה זמן, עד שנעשו רגילים זה לזה.

אז רמז החכם והשליכו להם כתונות, ואמר החכם לבן-המלך: אתה חושב שהינדיק אינו יכול לילך עם כותנת? יכולים להיות לבושים כתונת ואף על פי כן להיות הינדיק. ולבשו שניהם הכותנת... וכן עם שאר הבגדים. ואחרי כן רמז והשליכו להם מאכלי אדם מהשולחן, ואמר לו: אתה חושב שאם אוכלים מאכלים טובים כבר חדלים מלהיות הינדיק? ואכלו. ואחר- כן אמר לו... יכולים להיות הינדיק ולהיות אצל השולחן. וכן התנהג עמו, עד שריפא אותו לגמרי."

פה ושם סיפר רבי נחמן סתם סיפור, ללא לקח, 'סיפור פשוט' בלשונו. הסיפור על ההינדיק איננו 'סיפור פשוט'. ואכן, רבים התפעלו ממנו ודנו עליו מפרספקטיבות שונות. הראשונה שבהן היא זו של החכם. הלקח של הסיפור יהיה לפי זה, שעל המורה, המדריך, הרבי, להשתדל ולדדל למדרגתו של התלמיד כדי לדבר אתו "בגובה העיניים". ירידה זאת, ירידת הצדיק, היא יסוד מרכזי בראשית החסידות, ואולי גם בפסיכולוגיה, ואולי קרובה היא לשיטת 'option' לטיפול באוטיסטים.

אולם הסיפור מעורר בנו שאלה נוספת, לא מצד החכם אלא מצד ההינדיק. האם ריפא החכם את ההינדיק? אולי רק ביית אותו? ההינדיק היושב על יד השולחן ומשתמש בסכו"ם, החדל להיות הינדיק? התרבות אינה אלא ביות, ונראה לי שזאת האינטואיציה המרכזית של זיגמונד פרויד, ב'תרבות בלא נחת'. אנו נוהגים באופן תרבותי על פי החוק והמוסר, ולמרות זאת אנו אומללים, כי בתוכנו שוכנות התאוות הפרימיטיביות ביותר של ההינדיקים. רבים שאפו לשחרור בלתי מרוסן

של ההינדיק, ואכן, שחרור זה הביא לטרגדיות גדולות, בתחומים שונים של החיים. כבר הצביע על כך ר' שמשון רפאל הירש בפירושו לפרק בתהילים (ב, ב-ג) המתאר מעין מלחמת גוג ומגוג "יִתְּצֻבוּ מַלְכֵי אֶרֶץ... עַל ה' וְעַל מְשִׁיחוֹ: נִנְתָּקָה אֶת מוֹסְרוֹתֵימוֹ וְנִשְׁלִיכָה מִמֶּנּוּ עֲבֹתֵימוֹ". התלמוד הירושלמי מפרש (עבודה זרה ט ע"א) מוֹסְרוֹתֵימוֹ כתפילין ועֲבֹתֵימוֹ כציצית. מוסרות המוסר מסומלות ברצועות התפילין אותן רצה צ'רניחובסקי להסיר כשעמד "נוכח פסל אפולו" והתריס נגד תורת ישראל המגבילה את החיים, במשפט הנשמע כאן ועכשיו, אבסורדי: "א-ל כובשי כנען בסופה – ויאסרוהו ברצועות של תפילין". פרויד, לעומת זאת, ידע שאם נשחרר את ההינדיק שבאדם, נהרוס את החברה. הדילמה ברורה: 'תרבות' או 'נחת' - שפירושה חורבן.

האמנם זהו המסר של סיפור ההינדיק? ואולי אפכא מסתברא! הלוא לפנינו בן-מלך, בן מלכו של עולם, שהשתגע וחשב שהוא הינדיק. החינוך מרפא אותו, מחזיר לו את זהותו האותנטית, את היותו בן-מלך. שתי הקריאות מחזירות אותנו לשאלתנו הראשונה. מהו האדם? הינדיק או בן-מלך? ואולי, חלילה, יש הנולדים הינדיקים ויש הנולדים בני מלך? או אולי, בצורה בלתי מודעת מחנכים את בן-המלך להפוך להינדיק. על כל פנים, שאיפתם של חז"ל והחסידות, שהגיעה לשיאה במשנתו של הראי"ה קוק, הייתה להגיע למדרגת הפנמה שיביא את האדם לעשות את הטוב מעבר לכפייה. בלשון החסידות, ה'אֶתְּכִפִּיא' תהפוך ל'אֶתְּהַפְּכָא', היפוך הלב. באופן פרדוכסלי, עלינו להשיג תוך עבודה קשה, את מה שלא ניתן לנו מלכתחילה. רק אז יסתיים המאבק בין ההינדיק לבין בן-המלך.

נדמה לי שעתה מבין אני מה שאריקסון ניסה לומר על השלב האחרון של החיים, שלב בו בני האדם מתבוננים באופן רטרוספקטיבי על מכלול ה'כאן והעכשיו' שבחייהם, תוך השלמה או בייאוש. מה הם חשים אז? מי שניסה לשמוע לקולם של עשרת הדברות, האם מתחרט הוא על כך שהתיישב על יד השולחן, או להפך למרות השגיאות והכישלונות שבחיו, שלם הוא בכך ששמע לחכם. ומצד שני, איך מסתכל על חיו האדם החי בתודעה שהוא לא יותר מהינדיק, כרבים בתרבות המודרנית והפוסט-מודרנית, בין היתר גם בהשפעת בני פרויד הסוררים? האם ההינדיקים שחגגו את שחרור האדם מכבליהם של (לפחות כמה מ-) עשרת הדברות, מאושרים יותר? האם חייהם היו בעלי משמעות או החמצה מרירה? האמנם יכול היה פרויד לכתוב בעקבותיהם חלק שני: "תרבות עם נחת"?